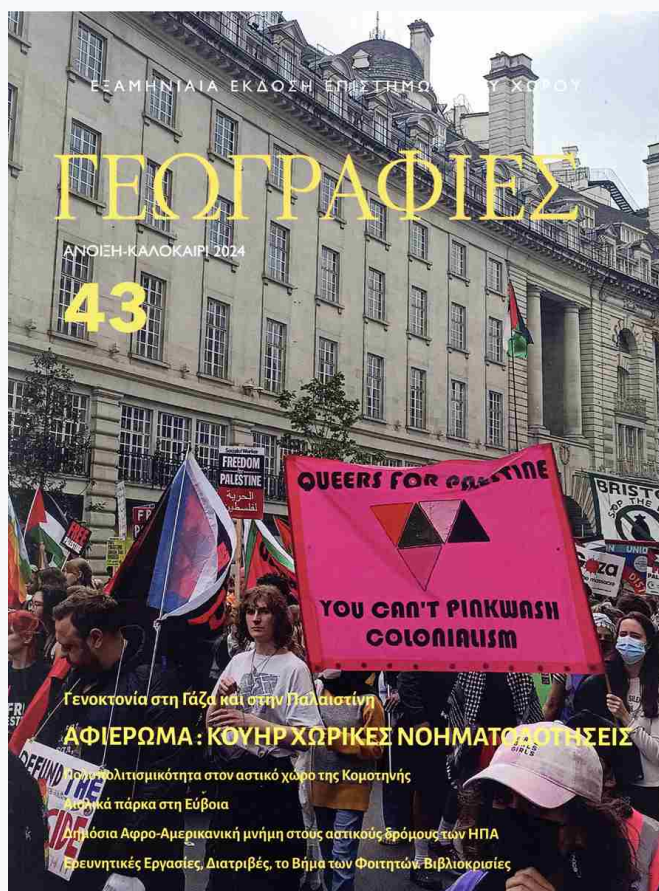

Γεωγραφίες

Γεωγραφίες, Τεύχος 43, 2024

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΚΟΥΗΡ ΧΩΡΙΚΕΣ
ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ: ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ
ΕΚΦΡΑΣΗ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ**

Φοίβος Καλλίτσης, Loukas Triantis

Θ Ε Μ Α Τ Ι Κ Ο Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

ΚΟΥΗΡ ΧΩΡΙΚΕΣ ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ: ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΗ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Φοίβος Καλλίτσης,¹ Λουκάς Τριάντης²

Queer spatial meaning-makings: Sexuality and gender expression in the Greek city
Introduction

Phevos Kallitsis, Loukas Triantis

Όταν γεννήθηκε η ιδέα γι' αυτό το αφιέρωμα, δεν περιμέναμε ότι θα κάναμε την τελική του επεξεργασία κατά τη διάρκεια μιας τόσο έντονης συγκυρίας για τα ΛΟΑΤΚΙ+ δικαιώματα. Η θεματική του αφιερώματος προέκυψε από την ειδική συνεδρία «Γεωγραφίες σεξουαλικότητας και έκφρασης φύλου και κουήρ νοηματοδοτήσεις» στο συνέδριο «22 Χρόνια Γεωγραφίες: Κρίσεις-Αντιστάσεις-Προοπτικές» τον Νοέμβριο του 2022, που έθεσε τη βάση για το πρώτο αφιέρωμα στις *Γεωγραφίες* γύρω από χωρικές διαστάσεις της σεξουαλικότητας και της έκφρασης φύλου με έμφαση στα ΛΟΑΤΚΙ+ υποκείμενα. Η δημοσίευση όμως την άνοιξη του 2024 συμπίπτει με τη συγκυρία της θεσμοθέτησης της ισότητας στον πολιτικό γάμο και την τεκνοθεσία από την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, που συμπληρώνει νομικές κατοχυρώσεις τις οποίες εξασφάλισε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το σύμφωνο συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια το 2015. Λίγους μήνες νωρίτερα η θορυβώδης εκλογή ενός ανοιχτά γκέι προέδρου στο ΣΥΡΙΖΑ προσέφερε ιδιαίτερη ορατότητα σε ΛΟΑΤΚΙ+ ζητήματα. Αν συνυπολογίσουμε την απαγόρευση διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου το 2016, την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου το 2017, την αναδοχή το 2018 και την απαγόρευση «θεραπειών» μεταστροφής το 2022, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι βρισκόμαστε σε μία *περίοδο καμπίς* ως προς τη θεσμοθέτηση δικαιωμάτων για τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα. Υπάρχουν οι ενδείξεις της νομικής κατοχύρωσης δικαιωμάτων ως προς τα ζητήματα σεξουαλικότητας και έκφρασης φύλου στην Ελλάδα, όμως είναι εγγενές χαρακτηριστικό των κουήρ θεωρήσεων να συνεχίσουν τη διερεύνηση και έτσι, αναπόφευκτα, αναδύεται το ερώτημα: ποια είναι τα παραλειπόμενα της συζήτησης;

Η συζήτηση στη χώρα για την ισότητα στο γάμο έφερε στο δημόσιο λόγο δύο αντικρουόμενες αλλά εξίσου κυρίαρχες αφηγήσεις που σχετίζονται με τις ΛΟΑΤΚΙ+ διεκδικήσεις. Από τη μία πλευρά, μία φιλελεύθερη αφήγηση της εξελικτικής (και μόνο) πορείας των δικαιωμάτων που διατείνεται ότι θα φέρει την Ελλάδα στη «σωστή πλευρά» της ιστορίας και που περιορίζει τα ΛΟΑΤΚΙ+ επίδικα στο δικαίωμα του γάμου, επισκιάζοντας οτιδήποτε άλλο. Από την άλλη, έδωσε χώρο σε έναν ανοιχτά συντηρητικό, ομοφοβικό και τρανσφοβικό λόγο μέσα από το πρόσχημα της απειλούμενης ελληνικής χριστιανο-ορθόδοξης οικογένειας. Και οι δύο αφηγήσεις αντανakλούν όσα συνέβησαν σε άλλες χώρες (π.χ. Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ κ.λπ.) όταν έφεραν αντίστοιχα νομοσχέδια πριν μία δεκαετία. Η εμπειρία από αυτές τις χώρες δείχνει ότι η «παραδοσιακή» οικογένεια δεν διαβλήθηκε ως θεσμός, γεγονός που

1. Principal Lecturer, Σχολή Αρχιτεκτονικής, Πανεπιστήμιο Portsmouth, phevos.kallitsis@port.ac.uk

2. Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ, ltriantis@arch.auth.gr

ακυρώνει τις ανησυχίες του συντηρητικού μετώπου. Την ίδια στιγμή, όμως, δεν επιβεβαιώνεται η αφήγηση της «εξέλιξης» μιας κοινωνίας που «πηγαίνει μπροστά». Ο γάμος δεν αποτέλεσε λύση για πολλές πτυχές της ζωής των ΛΟΑΤΚΙ+, ενώ στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου το συντηρητικό κόμμα, το οποίο έφερε το νομοσχέδιο για την ισότητα του γάμου, σήμερα ασπάζεται ένα ξεκάθαρο κακοποιητικό λόγο και υπάρχουν φήμες για αλλαγές στη νομοθεσία ισότητας (Equality Act 2010), με πιο συνήθη στόχο τα τρανς άτομα.

Σε αυτό το πλαίσιο, το συγκεκριμένο αφιέρωμα θέλει να αναδείξει ζητήματα σεξουαλικότητας και έκφρασης φύλου που σχετίζονται με την *καθημερινότητα* της ελληνικής πόλης, εστιάζοντας κυρίως σε ΛΟΑΤΚΙ+ εμπειρίες, με στόχο να αναδείξει τη σεξουαλική και έμφυλη διαφορά και πώς επηρεάζει μια απλή βόλτα, την εύρεση εργασίας, τη νυχτερινή διασκέδαση, την πρόσβαση στην κατοικία κ.ά. Μέσα από αυτές τις πτυχές ενισχύεται ένα σημαντικό επιχείρημα πολλών μελών της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, απαντώντας στον κακοποιητικό λόγο της επικαιρότητας και στη δικαιολογία των ΜΜΕ ότι φιλοξενούν όλες τις απόψεις κατά τη διάρκεια του διαλόγου για την ισότητα στο γάμο, ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι θέμα άποψης, αλλά ζωής. Αυτή η τοποθέτηση υπογραμμίζει ότι το ζήτημα της ισότητας στο γάμο δεν είναι μία απλή επιθυμία της ελληνικής ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας να αποκτήσει μια παγκοσμιοποιημένη *σεξουαλική πολιτειότητα* (sexual citizenship), η οποία συνδέεται με μια δυτικοκεντρική νεοφιλελεύθερη οπτική (Richardson 2017). Αντίθετα, αναφέρεται σε καθημερινές πρακτικές και το χώρο στον οποίο διαμορφώνονται, τον οποίο διαμορφώνουν και οικειοποιούνται. Αυτή τη διάσταση αποπειράται να αγγίξει τούτο το ειδικό αφιέρωμα, αναδεικνύοντας επιτελέσεις του φύλου και της σεξουαλικότητας στην ελληνική πόλη και εντοπίζοντας εμπειρίες, νοηματοδοτήσεις και παραδοξότητες που αποσταθεροποιούν τον κυρίαρχο λόγο (Bell 1995), σε μία εποχή όπου ο κυρίαρχος λόγος προσπαθεί να κανονικοποιήσει τα πάντα και ισχυρίζεται ότι η ισότητα κατακτήθηκε.

Κουήρ θεωρήσεις: σεξουαλικότητα και φύλο

Ακολουθώντας τη διεθνή βιβλιογραφία και τις κοινωνικές διεκδικήσεις των αλληλοσυνδεόμενων φεμινιστικού και ΛΟΑΤΚΙ+ κινημάτων, τις τελευταίες δύο δεκαετίες διευρύνεται η ελληνική βιβλιογραφία για τα ζητήματα σεξουαλικότητας, ταυτότητας και έκφρασης φύλου από πολύ διαφορετικές μεταξύ τους πειθαρχίες, θεωρή-

σεις, μεθοδολογίες και θεματικές προσεγγίσεις στα πεδία της φιλολογίας, της ιστορίας, της ανθρωπολογίας, των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, των νομικών επιστημών, της γεωγραφίας, των εικαστικών τεχνών κ.ά. (Βασιλειάδου και Γκότση 2020), ενώ μεταφράζονται στα ελληνικά σημαντικά κείμενα από τη διεθνή βιβλιογραφία (Αβραμοπούλου και Χαλκίδου/Χαλκίδης 2022α· Καραμπά και Λυκουριώτη 2021). Αυτό το σημαντικό και πολύτροπο ενδιαφέρον δεν μπορεί να συμπεριληφθεί σε αυτή την εισαγωγή, ως εκ τούτου, για μεθοδολογικούς και επιστημολογικούς σκοπούς του αφιερώματος, επισημαίνουμε τα εξής σημεία ενδιαφέροντος:

Το πρώτο αφορά την έννοια της *σεξουαλικότητας*. Η σεξουαλικότητα αναφέρεται στις υποκειμενικότητες, τα σώματα, τις επιθυμίες, τις απολαύσεις και τις σεξουαλικές πρακτικές αλλά, ταυτόχρονα, αποτελεί έναν παράγοντα σημαντικό –ή και προσδιοριστικό– για τις πολύ διαφοροποιημένες και άνισες σχέσεις του ατόμου με την κοινωνία και τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης, με το κράτος, το νόμο, τους θεσμούς, την πολιτική, την ιδεολογία, την ηθική, τη θρησκεία, την οικογένεια, την εκπαίδευση, την περίθαλψη, την πρόνοια, την εργασία, την οικονομία, την ιδιοκτησία, τη φορολογία, την καθημερινότητα, την κατοικία, τη μετακίνηση, την κατανάλωση, την αναψυχή, τη διασκέδαση, τον ελεύθερο χρόνο, την αισθητική, την ένδυση, τους τρόπους ζωής, τις προοπτικές ζωής και θανάτου κ.ο.κ. (Berlant και Warner 1998). Αποτελεί ένα *σύστημα* που συναρτάται με την παραγωγή λόγων (discourses), σχέσεις εξουσίας, πειθαρχικούς ή βιοπολιτικούς τρόπους ελέγχου (Φουκώ 1981[1978]). Η μακρά παράδοση φεμινιστικών, γκέι και λεσβιακών σπουδών μάς μαθαίνει ότι η σεξουαλικότητα δεν μπορεί να προσεγγιστεί ως αποσυνδεδεμένη από τις υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις και ότι η μελέτη της συναρτάται άρρηκτα με τη μελέτη του φύλου (Καντσά 2023· Burger 2013). Με αναφορά στην εμπεδωμένη θεωρητικά υπέρβαση της διάκρισης μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου (gender) και την έννοια της *επιτελεστικότητας* (performativity), οι κουήρ θεωρήσεις επιθυμούν να καλύψουν ένα ευρύ φάσμα ταυτοτήτων φύλου (αυτοπροσδιορισμός) και έκφρασης φύλου (ο τρόπος που επιλέγει το άτομο να εκδηλώσει την ταυτότητα φύλου) που συνθέτουν τον όρο ΛΟΑΤΚΙ+, ανατρέποντας δίπολα, κατηγοριοποιήσεις και κανονικότητες (Γαλανού 2014). Για την κατανόηση του πολυδιάστατου ρόλου της σεξουαλικότητας, ιδιαίτερα βοηθητική μεθοδολογικά και κρίσιμη επιστημολογικά είναι η οπτική της *διαθεματικότητας* (intersectionality)¹ που επιμένει στην κριτική και συνδυαστική κατανόηση των πολλαπλών και διασταυ-

ρούμενων αξόνων κυριαρχίας και αποκλεισμού (φύλο, φυλή, κοινωνική τάξη, σωματική ικανότητα, ηλικία, σεξουαλικότητα κ.ο.κ.) (Ζαββού 2021).²

Το δεύτερο αφορά την έννοια *κουήρ* (queer) και την παραδοχή της ανοιχτότητας και της ρευστότητας ενός όρου που καταρχήν τείνει να διαφεύγει σύμφωνα με την *κουήρ θεωρία* (Butler 1993· Papanikolaou 2018· Αθανασίου 2007). Σε αυτό το αφιέρωμα, το κουήρ δεν αποτελεί συγκεκριμένη ταυτότητα, ούτε μόνο έννοια-ομπρέλα με αναφορά σε σεξουαλικές συμπεριφορές ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων (Sedwick 1990), αλλά έννοια που αναφέρεται σε κάποιον τύπου αμφισβήτηση των διαφορετικών εκφάνσεων της *ετεροκανονικότητας* (Browne 2006· Μαρνελάκης 2014[2002]· Marchia και Sommer 2019).³ Ανατρέχοντας στη Hemmings (Χέμινγκς 2022[2007]), εντοπίζονται μεθοδολογικές και επιστημολογικές επιφυλάξεις στο κουήρ και την κουήρ θεωρία, οι οποίες έχουν αναδείξει τη δυτικοκεντρική, υπερ-προσδιοριστική και εν δυνάμει αδιάφορη προς τα τοπικά συμφραζόμενα και εμπειρίες θεωρητικοποίηση και κατηγοριοποίηση σεξουαλικών ταυτοτήτων. Η έννοια *κουήρ* νοηματοδοτείται πολλαπλά και δεν αποτελεί πάντα αποδεκτό όρο, ακόμα και ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τους συμμετέχοντες σε αυτό το αφιέρωμα. Εξάλλου, το κουήρ δεν αναφέρεται μόνο στα υποκείμενα αλλά και στην ίδια την παραγωγή της γνώσης για τα πράγματα, ως μια οπτική που «διατέμνει εδραιωμένα όρια στη μεθοδολογία, την επιστημολογία και την πράξη της έρευνας» (Marnelakis 2009: 48). Συνολικά, επικεντρωνόμαστε λιγότερο στο πώς ονομάζονται άτομα και πρακτικές, και πολύ περισσότερο στο πώς ρητές ή υπόρρητες αμφισβητήσεις της ετεροκανονικότητας συνυφαίνονται με τα τοπικά συμφραζόμενα, διαταράσσουν και (ανα)συγκροτούν τον αστικό χώρο. Με αυτή την οπτική οι συμμετοχές στο παρόν αφιέρωμα αναφέρονται σε στοιχεία σεξουαλικού προσανατολισμού, σεξουαλικών πρακτικών και πρακτικών έκφρασης φύλου που απορρυθμίζουν την ετεροκανονική διαμόρφωση της πόλης.

Πόλη και ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμενικότητες

Μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα, ο λόγος για τη σεξουαλικότητα και την πόλη συγκροτείται κυρίως μέσα από το πρίσμα της δυτικής μεγαλούπολης και, αντίστοιχα με το λόγο για τα ΛΟΑΤΚΙ+ δικαιώματα, η διεθνής βιβλιογραφία για τον αστικό χώρο υιοθετεί την οπτική μιας «εξελικτικής» πορείας προς την αποδοχή (Abraham 2008). Μέσα από τη μελέτη των γκέτο (Levine 1979), του εξευγενισμού, της αστικής αναγέννησης και της

δημιουργικής τάξης (Castells 1983· Lauria και Knopp 1985), καθώς και ζητημάτων εθνότητας (Sinfield 1996), αρχικά οι κουήρ γεωγραφίες καταγράφουν πρακτικές οικειοποίησης του χώρου από υποκειμενικότητες που βρίσκονται στο περιθώριο, ερευνώντας περιορισμούς αλλά και τη σταδιακή διεκδίκηση και απόκτηση κουήρ χώρων (Browne 2006). Υπό αυτή την οπτική, τα κείμενα δομούν ένα είδος ιστορικής συνέχειας από την εμφάνιση των εμπορικών χρήσεων και την κατοικία, στις ΛΟΑΤΚΙ+ υποκουλτούρες που έρχονται στο προσκήνιο, στη σταδιακή ανοιχτότητα των κουήρ χωριών (queer villages) ή γκέι γειτονιών (gaybourhoods), μέχρι το δείκτη gay-bohemian, τον αστικό εξευγενισμό και την ενσωμάτωση της κουήρ κουλτούρας στην προώθηση και διαφήμιση (branding) των πόλεων (Abraham 2008). Εύκολα μπορεί να γίνει μία ανάγνωση αυτής της πορείας σε μεγάλο βαθμό ως την ενσωμάτωση των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων στην αγορά, παρά στην πόλη, γεγονός που εγείρει ερωτήματα για τα ΛΟΑΤΚΙ+ υποκείμενα που δεν έχουν την απαραίτητη αγοραστική δύναμη.

Η κριτική στη δυτικοκεντρική προσέγγιση σε διάφορες πειθαρχίες που σχετίζονται με την κουήρ θεωρία έχει δημιουργήσει αντίστοιχες αμφισβητήσεις στην κουήρ γεωγραφική βιβλιογραφία και κατά την τελευταία εικοσαετία αναδύονται αναλυτικά πλαίσια με βάση μικρότερες πόλεις της Δύσης (Halberstam 2005· Herring 2010), πόλεις της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης (Kulpa και Mizielinska 2011) και της Ασίας (Leung 2008· Yue και Leung 2017). Η βιβλιογραφία αναγνωρίζει ότι η ΛΟΑΤΚΙ+ εμπειρία σε αυτές τις πόλεις είναι διαφορετική, καθώς τα ΛΟΑΤΚΙ+ ζητήματα δεν εντάσσονται στους ρυθμούς ή στην αλληλουχία των διεκδικήσεων όπως παρουσιάζονται από τη δυτική ανάγνωση της πόλης. Η διεκδίκηση ΛΟΑΤΚΙ+ δικαιωμάτων, η διεθνοποιημένη εικόνα τους και η παγκόσμια νεοφιλελεύθερη ανάπτυξη, σε συνύπαρξη με την παράδοση, τη νοσταλγία, τις καθημερινές πρακτικές των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων σε τοπικό επίπεδο και τις διαφορετικές προσεγγίσεις του νόμου, παράγουν αντιφατικές χωρικότητες (Jackson 2011).

Οι μελέτες αυτές αναδεικνύουν ζητήματα που αντανακλούν εμπειρίες σε ελληνικές πόλεις, ως πιο κοντινές από τις παγκόσμιες μητροπόλεις που είχαν μελετηθεί στο παρελθόν. Φεμινιστικές προσεγγίσεις έχουν αναλύσει πώς οι διαδικασίες ανάπτυξης του (αστικού) χώρου στην Ελλάδα ήταν άμεσα συναρτημένες με την (πατριарχική, ετεροκανονική) οικογένεια και τον κατά φύλο καταμερισμό εργασίας – κατεξοχήν κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα (Βαΐου 2009· 2021). Με το πέρας στον 21ο αιώνα, το μοντέλο αυτό αποσταθεροποι-

είται ενώ κατά τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης ανατρέπονται πολλά δεδομένα που αφορούν τον αστικό χώρο (Καμπούρη, Μαρινούδη και Πετράκη 2020), όπως η αντίληψη για μια κατοικία που αναπτύσσεται γύρω από την ελληνική οικογένεια και την ιδιοκατοίκηση, ενώ αλλάζουν τα δεδομένα και στον ίδιο το θεσμό της οικογένειας (Παπανικολάου 2018).

Σε μεγάλο βαθμό στην ελληνική πόλη, μέσα από τις πολιτικές και το σχεδιασμό της, αντανακλώνονται οι πολιτικές αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις που κυριαρχούν στο δημόσιο λόγο με αφορμή το νομοσχέδιο για την ισότητα του γάμου. Όπως σχολιάζουν οι Yue και Leung (2017) αναφερόμενες στην ασιατική πόλη, η δυτικοκεντρική προσέγγιση στα ζητήματα σεξουαλικότητας και πόλης αγνοεί τοπικές αστικότητες και εξισώνει τις μη δυτικές μητροπόλεις με την επαρχία. Σε αυτό το πλαίσιο, ενισχύεται η αίσθηση των πόλεων που έχουν μείνει πίσω και που απαιτείται η υιοθέτηση πολιτικών οι οποίες βοήθησαν τις πόλεις της Δύσης (ή του Βορρά) να εξελιχθούν, αγνοώντας τις τοπικές συνθήκες. Στα θέματα πόλης και ΛΟΑΤΚΙ+ δικαιωμάτων, παγκόσμιες τάσεις, ροές και διεθνείς πολιτικές συχνά συγκρούονται με τοπικές πρακτικές και νεο-συντηρητικές ιδέες. Στην Ελλάδα οι ακραίες πολιτικές φωνές είχαν ισχυρή παρουσία στην πολιτική σκηνή πολύ πριν την κατάκτηση αυτών των δικαιωμάτων, μία συνθήκη που ενισχύει τη δύναμη και την προβολή του ακοποποιητικού λόγου, με αποτέλεσμα να απαιτούνται διαφορετικές δράσεις και ανθεκτικότητα από τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα. Όπως σχολιάζει ο Ελευθεριάδης (Eleftheriadis 2016) στη μελέτη του για τα Pride (Παρελάσεις/Φεστιβάλ Υπερηφάνειας) στη Θεσσαλονίκη τη δεκαετία του 2010, είναι δυνατό να συνυπάρχει η επιθυμία εμπορευματοποίησης του ΛΟΑΤΚΙ+ τρόπου ζωής μαζί με τις κοινωνικές, συντηρητικές αντιδράσεις, ενώ την ίδια στιγμή απουσιάζει η πρόνοια ή η βούληση για νομική προστασία.

Σε αυτό το πλαίσιο, ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμενικότητες εφαρμόζουν στρατηγικές επιβίωσης που διαφέρουν από όσες πρακτικές έχουν παρατηρηθεί στη δυτική μεγαλούπολη, και οι οποίες δεν καταγράφονται και δεν απασχολούν τους κυρίαρχους λόγους. Προκειμένου να τις κατανοήσουμε, επιδιώκουμε σε αυτό το αφιέρωμα οι προσεγγίσεις των κειμένων να έρχονται σε διάλογο με φεμινιστικές και κοινωνικές οπτικές στη μελέτη της πόλης (Massey 1994· Λαδά 2009) και να εξετάζουν την οργάνωση και τους μετασχηματισμούς του αστικού χώρου «σε συνάρτηση με τις (μεταλλασσόμενες) κοινωνικές σχέσεις παραγωγής και οικειοποίησής του» (Βαΐου και Μαντουβάλου 2001: 122), δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στην οπτική της καθημερινότητας (Λυκογιάννη 2021).

Κουήρ καθημερινότητες

Η οπτική της καθημερινής ζωής αποτελεί σημαντικό πεδίο διερεύνησης για τη μελέτη της πόλης και, με αναφορά στο έργο των Lefebvre (1991) και de Certeau (1988), υπογραμμίζει τις επαναλαμβανόμενες πρακτικές, εφήμερες καθημερινές ενασχολήσεις και συνήθειες. Η *καθημερινότητα* είναι δυναμικό πεδίο διαμόρφωσης ταυτότητας και πεδίο χειραφέτησης και επαναδιαπραγμάτευσης των όρων ύπαρξης των υποκειμένων στην πόλη (Βαΐου 2000) και αποτελεί εργαλείο για την εξέταση αλληλοσυνδεόμενων κλιμάκων του αστικού χώρου.

Αφανή μικροπράγματα και μπανάλ ρουτίνες συγκροτούν και ανασυγκροτούν τον αστικό χώρο. Μέσα από τη μελέτη τους αναδεικνύονται στρατηγικές και τεχνικές επιβίωσης που υιοθετούνται από διαφορετικές υποκειμενικότητες (Micha και Vaiou 2019). Δίνοντας έμφαση σε αυτές τις συγχρονικές και διαχρονικές «τροχιές» των ανθρώπων, αποκαλύπτονται διαφορετικοί τρόποι νοηματοδότησης, οικειοποίησης, επαναδιαπραγμάτευσης ή και χειραφέτησης της ζωής στην πόλη, καθώς και στοιχεία ταυτότητας που συναρτώνται με τις σχέσεις των υποκειμένων με τον (αστικό) χώρο (Βαΐου 2000). Στο πλαίσιο αυτό, η καθημερινή ζωή αποτελεί τον καμβά τον οποίο διαπερνούν και συνυφαίνουν πολύ διαφορετικές μεταξύ τους γεωγραφικές κλίμακες, από το σώμα στις τοπικές στρατηγικές και από διαδρομές στην πόλη σε παγκόσμιες δυναμικές (Βαΐου 2007α).

Η κουήρ αστική εμπειρία εντάσσεται σε αυτό το σύνολο πρακτικών, στρατηγικών και χωρικότητων (Καλλίτσης και Τριάντης 2023), οι οποίες διαμορφώνονται από δυνάμεις διαφορετικών κλιμάκων πέρα από μονοσήμαντες αναγνώσεις περιοχών/γειτονιών με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (Ghaziani 2015). Η χωρική μεταφορά της «εξόδου από την ντουλάπα» (coming out of the closet) δεν περιορίζεται στο επίδικο της διεκδίκησης δημόσιου χώρου και ορατότητας, αλλά αποτελεί μία διαρκή ώσμωση πρακτικών σε ένα ευρύ φάσμα σεξουαλικοτήτων, έμφυλων επιτελέσεων και ταυτοτήτων (Brown 2014· Usher και Morrison 2010). Πέρα από το να δώσει λόγο σε αγνοημένες πτυχές της αστικής εμπειρίας, η έννοια του κουήρ ως αμφισβήτησης των δομών της ετεροκανονικότητας (Berlant και Warner 1998) αποκαλύπτει διαπλοκές των κοινωνικών σχέσεων που πολλές φορές αγνοούνται από τους κυρίαρχους λόγους και τις μεγάλες διεκδικήσεις των ΛΟΑΤΚΙ+ κινημάτων.

Με την παραδοχή ότι το κουήρ στην πόλη δεν περιορίζεται στις ΛΟΑΤΚΙ+ γειτονίες και επιχειρήσεις και

δεν συγκροτεί έναν οντολογικά κουήρ χώρο –αλλά ότι και (προ)υπάρχει από και βρίσκεται υπό συνεχή αναδι-απραγματεύση με τη συγκυρία (Papanikolaou 2014)–, το αφιέρωμα στρέφεται σε διαθεματικές οπτικές όπου το φύλο, η εθνότητα, η τάξη, η σεξουαλικότητα κ.λπ. διασταυρώνονται και αλληλοπροσδιορίζονται. Οι ΛΟΑ-ΤΚΙ+ γεωγραφίες της ελληνικής πόλης αναδύονται μέσα από τις κοινωνικές και χωρικές μεταλλαγές από τον 20ό στον 21ο αιώνα με πολλαπλούς τρόπους: από την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων διασκέδασης και την πολιτιστική παραγωγή μέχρι τις δράσεις ακτιβισμού και τις διεκδικήσεις στο δημόσιο χώρο. Στον ίδιο χώρο και χρόνο, οι ενσώματες και εν-τοπισμένες καθημερινές πρακτικές και οικειοποιήσεις από ΛΟΑΤΚΙ+ υποκείμενα ρητά ή άρρητα αμφισβητούν/αποσταθεροποιούν την ετεροκανονικότητα του αστικού χώρου. Παράλληλα, υπογραμμίζουν τη σημασία δικτύων υποστήριξης, εμπιστοσύνης, ασφάλειας, φροντίδας και αλληλεγγύης για ζητήματα όπως η εργασία, η ιατρική περίθαλψη, η ψυχολογική υποστήριξη και η κατοικία.

Θέματα κατοικίας και στεγαστικής επισφάλειας επεξεργάζονται στο κείμενό τους στο παρόν τεύχος η Μυρτώ Δαγκούλη-Κυριάκογλου, ο Δημήτρης Πέττας και η Αθηνά Αραμπατζή, αναδεικνύοντας την ανάγκη υποστηρικτικών δομών. Από μια διαθεματική οπτική, και μέσα από σε βάθος συνεντεύξεις, καταγράφουν «στεγαστικά μονοπάτια» και εναλλακτικές στρατηγικές επιβίωσης που υιοθετούν ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα κατά την πρόσφατη συγκυρία. Μιλούν για το μεταλλασσόμενο ρόλο της οικογένειας στην (ανα)παραγωγή της κατοικίας και υπογραμμίζουν τη σημασία της σεξουαλικότητας και της ταυτότητας φύλου ως παραμέτρων που σχετίζονται με αποκλεισμούς, εκτοπισμούς, επισφαλείς συνθήκες ή δυσκολίες πρόσβασης στην κατοικία, την εργασία και την εκπαίδευση.

Από μια διαφορετική αφετηρία, η Άννη Σιμάτη ανατρέπει σε λεσβιακά μπαρ στην Αθήνα στα τέλη του 20ού αιώνα για να μιλήσει για μεταλλασσόμενες λεσβιακές κοινωνικότητες σε συνάρτηση με τα κοινωνικά και πολιτισμικά ιδεώδη της περιόδου, διαδικασίες μεσοαστικοποίησης και εξευρωπαϊσμού. Οι συνεντεύξεις της αποκαλύπτουν πώς τάσεις εκδυτικισμού και ομαλοποίησης των σεξουαλικών ταυτοτήτων διαπλέκονται με τοπικά συμφραζόμενα και έμφυλες επιτελέσεις, συζητώντας ειδικότερα την «νταλικά» –την ανδροπρεπή, λαϊκή, εργατικής προέλευσης λεσβία–, σε σχέση με μπουτς και φαμ λεσβιακές ταυτότητες στο χώρο της πόλης.

Οι πολύ διαφοροποιημένες συνθήκες και εμπειρίες από τόπο σε τόπο, συγκυρία σε συγκυρία και ανάμεσα

στις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες γίνονται εμφανείς στο κείμενο των Άλεξ (Μαρίας) Μουσουράκη, Θένιας Χατζή και Κώστα Ευθυμίου. Η επιλεκτική εστίαση στην καθημερινότητα μιας τρανς σεξεργάτριας στα Χανιά τού σήμερα, και η προσπάθεια χαρτογράφησης της, τονίζει αθέατες εμπειρίες και πρακτικές ως προς την κατοικία, τη σεξεργασία, τις καθημερινές διαδρομές αλλά και την κοινωνική και πολιτική δράση στην πόλη. Η έμφαση στο βιωμένο χώρο και την ενσώματη παρουσία ως απελευθερωτική εμπρόθετη δράση «ενάντια στην ετεροκανονικότητα» μας επαναφέρει στις στενές επαφές της καθημερινότητας με σεξουαλικές πρακτικές.

Σεξουαλική επιθυμία εντός αστικού και παγκόσμιου ιστού

Στη διευρυνόμενη βιβλιογραφία της κουήρ και ΛΟΑ-ΤΚΙ+ γεωγραφίας, τα τελευταία χρόνια επανέρχεται στο προσκήνιο ο λόγος για τις σεξουαλικές πρακτικές και την αναζήτηση της σεξουαλικής συνεύρεσης (Bain και Nash 2006· Brown 2008· di Felicitano και Gadelha 2017· Misgav και Johnston 2014). Συμπληρώνεται έτσι ένα κενό το οποίο κοινωνικοί και ακαδημαϊκοί φορείς δυσκολεύονταν να θέσουν ρητά, γεγονός που συνέβαλε στην αποσεξουαλικοποίηση του λόγου και στην επικέντρωση σε ζητήματα ταυτότητας, δικαιωμάτων και ακτιβιστικής δράσης (Bell 1995· de Craene 2022· Rubin 1998). Οι πρακτικές αυτές, όμως, δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν και πολλές φορές (ακουσίως ή όχι) δεν γίνονται αντιληπτές (Pile και Thrift 1995). Η ΛΟΑΤΚΙ+ διασκέδαση, η κοινωνικοποίηση και η κινηματική δράση καταγράφονται ως κομμάτι της πόλης, αλλά η κουήρ επιθυμία τείνει να διαφεύγει (Papanikolaou 2014) παρά το γεγονός ότι παρουσιάζει εξαιρετική ανθεκτικότητα απέναντι σε διάφορες στρατηγικές αστικής ανάπτυξης, εξευγενισμού και αποστείρωσης (Μαρνελάκης 2014[2008]α· 2014[2008]β). Στο επίπεδο της καθημερινότητας, το αίτημα του «διαθέσιμου χώρου», του «ψωνιστηριού» ή της «καβάτζας», αποτελεί σημαντικό ζήτημα ιδιαίτερα για «σώματα που παρεκκλίνουν» και ο ιδιωτικός χώρος δεν είναι πάντα διαθέσιμος (Καλλίτης και Τριάντης 2023).

Σε μια συγκεντρωτική έκδοση μετάφρασης σημαντικών κειμένων από τη διεθνή βιβλιογραφία που κυκλοφόρησε πρόσφατα (Αβραμοπούλου και Χαλκίδου/Χαλκίδης 2022α) γίνεται κατανοητό πώς λόγοι και ρητορικές για «αναγνώριση», «ορατότητα» και «συμπεριλήψη» σε χώρες της Δύσης κατά τις τελευταίες δεκαετίες τείνουν να οδηγούν με άνισους και διαφοροποιημένους τρόπους

σε αποσεξουαλικοποιημένες/αφομοιωμένες εκδοχές σεξουαλικών ταυτοτήτων, αλλά και σε νέους διαχωρισμούς ή/και αποκλεισμούς για άτομα και πρακτικές που μένουν εκτός (λ.χ. μη δυαδικότητα, τρανσεξουαλικότητα, ρευστότητα φύλου, σεξεργασία, αμφιφυλοφιλία, πολλαπλοί σεξουαλικοί σύντροφοι, ασεξουαλικότητα, αντισυμβατικές επιθυμίες και εκφράσεις φύλου κ.λπ.) (Φέργκιουσον 2022[2008]). Ως πρότυπο προβάλλει η σεξουαλική ευυποληψία της *ομοκανονικότητας* (homonormativity), δηλαδή πρακτικές που δεν αμφισβητούν την ετεροκανονικότητα αλλά συναρτούν τις ομοφυλόφιλες ταυτότητες και κουλτούρες με «αποδεκτές» συμπεριφορές, την οικιακότητα, τη λευκότητα και καταναλωτικές μεσοαστικές συνήθειες (Duggan 2002).

Η αποσεξουαλικοποίηση του λόγου οδηγεί και στην αποσεξουαλικοποίηση του χώρου, ανατρέποντας ένα βασικό επιχείρημα για τη σημασία του χώρου στην κουήρ βιβλιογραφία. Όπως γράφει η Blidon (2008) η σεξουαλική επιθυμία συνδέεται με κάποια μορφή ενσώματης επιτέλεσης και αυτή η πράξη «συμβαίνει κάπου», καταλαμβάνει χώρο για ένα συγκεκριμένο διάστημα. Ο αξιωματικός αποκλεισμός της σεξουαλικής πράξης (κατ' επέκταση και επιθυμίας) από το δημόσιο χώρο ή λόγο φέρνει στο προσκήνιο ανισότητες της ετεροκανονικότητας. Αν στο παρελθόν ο εξοστρακισμός της κουήρ επιθυμίας γινόταν μέσω αστυνόμευσης των δημόσιων χώρων και καταστολής, στον 21ο αιώνα υπάρχουν διαφορετικά εργαλεία. Ο Andersson (2012) παρατηρεί το φαινόμενο αναπλάσεων δημόσιων χώρων οι οποίοι περιορίζουν τη δυνατότητα του περιστασιακού σεξ, μία πρακτική που επηρεάζει ιδιαίτερα τους άντρες που κάνουν σεξ με άντρες. Τέτοιες προτάσεις έχουν εφαρμοστεί και στην Ελλάδα σε χώρους που παραδοσιακά αποτελούσαν χώρους της κουήρ επιθυμίας, όπως για παράδειγμα στην Αθήνα, η αραίωση της φύτευσης στο Ζάππειο και ο περιορισμός των σημείων εισόδου στο Πεδίο του Άρεως. Με σύμμαχο τον ηθικό πανικό για τις ακατάλληλες πράξεις, η συνήθης απάντηση είναι η παρουσία άλλων χώρων, πιο διακριτικών και λιγότερο δημόσιων, για τέτοιες πρακτικές όπως οι σάουνες ή κλαμπ. Η σεξουαλική επιθυμία είναι αποδεκτή ως εμπορική χρήση, αλλά όχι ως πρακτική στο δημόσιο χώρο.

Δεν έχουν όμως όλα τα ΛΟΑΤΚΙ+ υποκείμενα πρόσβαση σε ιδιωτικό χώρο, την οικονομική δυνατότητα να πληρώσουν για τις εμπορικές χρήσεις, και πολλές φορές δεν έχουν την πολυτέλεια να είναι ορατά σε αυτούς τους χώρους. Εξάλλου, ο διωγμός αυτών των χρήσεων δεν σημαίνει και την εξάλειψή τους από τη δημόσια σφαίρα. Νέες τεχνολογίες και ψηφιακές εφαρμογές δίνουν τη δυνατότητα διαφορετικών τρόπων συνάντη-

σης, διαπραγμάτευσης σεξουαλικών συννευρέσεων και δημιουργίας νέων τόπων συνάντησης (Kallitsis 2018). Όπως υποστηρίζει ο Preciado (Πρεθιάδο 2022[2008]), όλο και περισσότερο η σεξουαλικότητα, η επιθυμία και τα ίδια τα σώματα συνδιαμορφώνονται με την τεχνολογία, την πληροφορία, την εικόνα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τη φαρμακευτική βιομηχανία, την πορνογραφία, την κατανάλωση και την εμπορευματοποίηση, την αυτο-επιτήρηση και το βιοπολιτικό έλεγχο.

Τον προβληματισμό για τις συναρτήσεις ψηφιακού και υλικού χώρου, τις εδαφοποιήσεις και απεδαφοποιήσεις της ομόφυλης επιθυμίας και τις σεξουαλικές επιτελέσεις εντός και εκτός δικτύου που διαφεύγουν της ετεροκανονικότητας επεξεργάζεται στο παρόν τεύχος ο Γρηγόρης Γκουγκούσης. Εισάγει την έννοια της *τεχνωγεωκοινωνικότητας* και χρησιμοποιεί εργαλεία της ψηφιακής ανθρωπολογίας προκειμένου να διερευνήσει την ψηφιακά διαμεσολαβημένη κατασκευή του εαυτού σε δίκτυα γνωριμιών γκέι αντρών –μεταξύ εχεμύθειας και αναγνώρισης, ορατότητας και αορατότητας– μαζί με υβριδικές κουήρ χαρτογραφίες και δυνητικότητες της σεξουαλικής επιθυμίας.

Επιμένοντας στη σημασία της σεξουαλικότητας, της ερωτικής επιθυμίας και της σωματικότητας ως αναπόσπαστα κομμάτια της συγκρότησης του αστικού χώρου, η Ιουλία Λεβεντοπούλου παρακολουθεί στο κείμενό της το ντοκιμαντέρ «Πικροδάφνες» (2021) της Πάολας Ρεβενιώτη. Με αναφορά στο έργο του Γιώργου Μαργελάκη, μιλά για την «επίμονη σωματικότητα» της λεωφόρου Συγγρού στην Αθήνα και επιλέγει σημεία από το νυχτερινό οδοιπορικό τριών σεξεργατριών τρανς γυναικών που αναδεικνύουν βιώματα, χωρικές εμπειρίες και αθέατες πτυχές από το παρελθόν, φτάνοντας μέχρι πρόσφατους μετασχηματισμούς.

Εκκινώντας από τη συγκυρία του εγκλεισμού λόγω της πανδημίας της Covid-19, η Νίκη Σορβανή εστιάζει στη μικροκλίμακα της πόλης, στις σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ενδιάμεσους χώρους και, στη συνέχεια, εστιάζει στην Κυψέλη για να σχολιάσει ανεκδοτολογικά ζητήματα ηθικού πανικού γύρω από το σεξ. Η επιλογή να μιλήσει για την κουήρ απορρύθμιση της ετεροκανονικότητας μέσα από ετεροσεξουαλικές πρακτικές υπενθυμίζει την ανάγκη σκέψης πέρα από δίπολα και αυστηρά οριοθετημένες ταξινομήσεις/κατηγοριοποιήσεις αλλά και ενάντια σε τάσεις ομαλοποίησης και αποσεξουαλικοποίησης του λόγου και του χώρου.

Ξεκινώντας μία συζήτηση...

Σήμερα, τάσεις χωρικής αποσεξουαλικοποίησης συνδιδάγονται με λόγους και φαινόμενα σεξισμού, μισογυνισμού, εθνικισμού, τρανσφοβίας και ομοφοβίας, αλλά και με την ανάδυση ενός κυρίαρχου φιλελεύθερου λόγου «ανεκτικότητας» και «αποδοχής» της «διαφορετικότητας», ο οποίος συνεπάγεται την ομαλοποίηση σωματών και σεξουαλικών «αποκλίσεων». Σε διεθνές επίπεδο, καταγράφεται η ανάδυση ενός αντιδραστικού κινήματος «αντιέμφυλης ιδεολογίας» (Butler 2022) που ρητά ή υπόρητα εναντιώνεται στις σπουδές φύλου και σεξουαλικότητας – και στις οπτικές τους. Στην Ελλάδα οι πρόσφατες τάσεις της συγκυρίας μπορούν να γίνουν κατανοητές ως ενδεικτικές μιας στροφής προς την *ομοκανονικότητα*, η οποία εντείνει ή γεννά νέους διαχωρισμούς και αποκλεισμούς. Στο πλαίσιο αλληπάλληλων και επιταχυνόμενων κρίσεων και των κοινωνικών ανατροπών ενός εμπεδωμένου πλέον νεοφιλελευθερισμού, η στροφή αυτή συσκοτίζει παράλληλες επιθέσεις στο κράτος πρόνοιας, το κράτος δικαίου και την κοινωνική δικαιοσύνη. Ή, ακόμα, μπορεί και να εργαλειοποιείται για να νομιμοποιήσει/«ξεπλύνει» αντικοινωνικές ή ρατσιστικές πολιτικές και να επιβεβαιώσει την πολιτική και εθνική κυριαρχία.⁴ Δια-εθνικές κουήρ και φεμινιστικές κριτικές οπτικές έχουν ασκήσει κριτική στις αφηγήσεις για την προοδευτικότητα, το φιλελευθερισμό και τα σεξουαλικά δικαιώματα ως συστατικά μιας *σεξουαλικής πολιτειότητας*, στο βαθμό που τείνουν να παράγουν και να αναπαράγουν ρατσιστικούς, αποικιοκρατικούς, ιμπεριαλιστικούς και οριενταλιστικούς λόγους, συσχετισμούς και πρακτικές, κατασκευάζοντας σεξουαλικούς, φυλετικούς και πολιτισμικούς «άλλους» (Αβραμοπούλου και Χαλκίδου/Χαλκίδης 2022β· Σαμπσάι 2022[2012]).

Η στροφή από την επιβεβλημένη ετεροκανονικότητα προς την αυξανόμενη συμπερίληψη ως ομοκανονικότητα εντάσσεται, με τη σειρά της, στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού και συναρτάται με την κατασκευή του φιλελεύθερου σεξουαλικού εαυτού, την εμπορευματοποίηση της ατομικής σεξουαλικής ικανότητας, απόδοσης και επιτυχίας και τη συσσώρευση «σεξουαλικού κεφαλαίου» (Ilouz και Kaplan 2022) στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης «οικονομοποίησης» κάθε σφαίρας της κοινωνικής ζωής (Brown 2015). Όπως τόνισε ο Υπουργός Επικρατείας για να στηρίξει το δικαίωμα στο γάμο, το ομοφυλόφιλο πρόσωπο «πληρώνει τους φόρους του, τηρεί τους νόμους και συμβάλλει στην κοινωνική και οικονομική ευημερία της κοινωνίας μας».⁵ Για τον κυρίαρχο λόγο, τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα μπο-

ρούν να έχουν δικαιώματα μόνο ως υποδειγματικοί (ομοκανονικοί) πολίτες. Η επιμονή στο ζήτημα της ομοκανονικότητας –από τον έννομο πολίτη μέχρι την απόρριψη «προκλητικών» εμφανίσεων στο pride– δημιουργεί ένα διαφορετικό προφίλ παρεκκλίνοντος ατόμου. Δεν είναι τυχαίο ότι σε λιγότερο από ένα μήνα μετά την ψήφιση του νομοσχεδίου για την ισότητα στο γάμο, μία μεγάλη ομάδα νεαρών αγοριών στοχοποίησε δύο κουήρ υποκείμενα στην πλατεία Αριστοτέλους στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, επειδή η ένδυσή τους δεν αποτελούσε τη «σωστή» έκφραση φύλου. Το ίδιο συμβάν αλλά και η εκτεταμένη συζήτηση στη δημόσια σφαίρα που ακολούθησε υπενθυμίζουν την ανάγκη να σκεφτούμε τις σύνθετες μετατοπίσεις της συγκυρίας πέρα από γραμμικές αφηγήσεις «εξέλιξης».

Σε αυτό το πλαίσιο αντιφάσεων και τάξης, ο αστικός χώρος που συντίθεται και από τις καθημερινές πρακτικές και την ευρηματικότητα των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων παραμένει κεντρικό πεδίο διεκδίκησης, κουήρ νοηματοδότησης και οικειοποίησης. Η έμφαση στο χώρο –υλικό ή ψηφιακό, βιωμένο ή αναπαραστατικό– επιτρέπει την κατανόηση των σεξουαλικών ταυτοτήτων, εκφράσεων και συμπεριφορών εντός των ιδιαίτερων κοινωνικών, ιστορικών, γεωγραφικών, πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών. Οι κουήρ καθημερινότητες ακόμη και αν συνδέονται με συγκεκριμένες περιοχές της πόλης εκτείνονται από το σώμα μέχρι τις παγκόσμιες κλίμακες. Με τις ενσώματες και εντοπισμένες παρουσίες τους, τα ΛΟΑΤΚΙ+ υποκείμενα εντάσσονται στο –και εκ των πραγμάτων συνδιαμορφώνουν– υπάρχον μωσαϊκό της πόλης: πολυκατοικίες, διαμερίσματα, καθιστικά, δώματα, κατώφλια, πλατείες, πάρκα, παραλίες, χώρους «ψωνιστηριού», «καβάτζες» κ.ο.κ. (Καλλίτσης και Τριάντης 2023). Στα πολλαπλά χωρικά δίκτυα της καθημερινότητας υπάρχει ένα πλήθος παραμέτρων φύλου και σεξουαλικότητας που συνήθως δεν εντάσσονται στο δημόσιο λόγο. Ζητήματα κατοικίας, τύποι νοικοκυριών, μορφές οικογένειας, σχέσεις ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, σεξουαλικές πρακτικές, επισφάλεια και ευαλωτότητα, δυνατότητες ορατότητας και προσβασιμότητας, στρατηγικές επιβίωσης σε σεξιστικά, ομοφοβικά και τρανσφοβικά περιβάλλοντα κ.ά. οδηγούν σε διαφορετικές επιτελέσεις, εμπειρίες και νοηματοδοτήσεις του αστικού χώρου.

Μέσα από αυτό το αφιέρωμα θέλουμε να αναδείξουμε ότι η αστική εμπειρία εμπλουτίζεται με διαφοροποιημένες ή/και αποσπασματικές διαστάσεις που αφορούν τη σεξουαλικότητα, την έκφραση και την ταυτότητα φύλου και διαμορφώνεται από διαθεματικούς/διασταυρωτικούς συνδυασμούς και δυνάμεις διαφορετικών κλι-

μάκων που δρουν ταυτόχρονα σε παγκόσμιο, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Θεωρούμε σημαντικό ότι οι συμβολές στο αφιέρωμα προέρχονται από πιο έμπειρες/ους και νεότερες/ους ερευνήτριες/ητές, υπογραμμίζοντας το επίκαιρο αυτών των ζητημάτων, καθώς και το πλήθος των πεδίων από τα οποία εφορμούν, όπως της αστικής γεωγραφίας, των σπουδών φύλου, της ιστορίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας. Πέρα από κάθε λογική αντιπροσωπευτικότητας, οριοθέτησης ή κατηγοριοποίησης, καταγράφουν επιλεκτικά κοινή τρόπους νοσηματοδότησης, οικειοποίησης και συγκρότησης του αστικού χώρου στην Ελλάδα σε μια περίοδο καμπίς, φέρνοντας στο προσκήνιο την έμφυλη έκφραση και ταυτότητα, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την επιθυμία, και το σώμα το οποίο δρα στον και παράγει το χώρο.

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τις/τους κριτές για την πολύτιμη συμβολή τους, την Ντίνα Βαΐου για την ενθάρρυνση και προτροπή να κάνουμε αυτό το αφιέρωμα και τη Σάσα Λαδά για την κριτική θεώρηση στην εισαγωγή.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Abraham, J. (2008). *Metropolitan lovers: The homosexuality of cities*. Μινεάπολις: University of Minnesota Press.
- Andersson, J. (2012). «Heritage discourse and the desexualisation of public space: The 'Historical Restorations' of Bloomsbury's Squares». *Antipode* 44(4), σ. 1081-1098. DOI 10.1111/j.1467-8330.2011.00960.x
- Bain, A. L. και Nash, C. J. (2006). «Undressing the researcher: feminism, embodiment and sexuality at a queer bathhouse event». *Area* 38(1), σ. 99-106.
- Bell, D. (1995). «Pleasure and danger: the paradoxical spaces of sexual citizenship». *Political Geography* 14(2), σ. 139-153. DOI: [https://doi.org/10.1016/0962-6298\(95\)91661-M](https://doi.org/10.1016/0962-6298(95)91661-M)
- Berlant, L. και Warner, M. (1998). «Sex in public». *Critical Inquiry* 24(2), σ. 547-566.
- Blidon, M. (2008). «Jalons pour une géographie des homosexualités». *L'Espace géographique* 37(2), σ. 175-189.
- Brown, G. (2008). «Ceramics, clothing and other bodies: affective geographies of homoerotic cruising encounters». *Social & Cultural Geography* 9(8), σ. 915-932.

DOI 10.1080/14649360802441457

- Brown, M. (2014). «Gender and sexuality II: There goes the gayborhood?». *Progress in Human Geography* 38(3), σ. 457-465. <https://doi.org/10.1177/0309132513484215>
- Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Νέα Υόρκη: Zone Books.
- Browne, K. (2006). «Challenging queer geographies». *Antipode* 38(5), σ. 885-893. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2006.00483.x>
- Berger, A. E. (2013). *The queer turn in feminism: Identities, sexualities, and the theater of gender*. Νέα Υόρκη: Fordham University Press.
- Butler, J. (1993). «Critically queer». *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 1(1), σ. 17-32.
- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: a cross-cultural theory of urban social movements*. Λονδίνο: Edward Arnold.
- de Certeau, M. (1988). *The practice of everyday life*. Oakland: University of California Press.
- de Craene, V. (2022). «“Oops, I didn't know we couldn't talk about sex”: Sex researchers talking back to the erotophobic academy using the researcher's erotic subjectivities». *Sexualities* 0(0). DOI <https://doi.org/10.1177/13634607221137315>
- di Felicitano, C. και Gadelha, K. B. (2017). «Affects, bodies and desire: 'Queering' methods and methodologies to research queer migration». *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 108(3), σ. 275-288. DOI <https://doi.org/10.1111/tesg.12235>
- Duggan, L. (2002). «The new homonormativity: The sexual politics of neoliberalism». Στο R. Castronovo και D. Nelson (επιμ.), *Materializing democracy: Toward a revitalized cultural politics* (σ. 175-194). Ντάραμ: Duke University Press.
- Eleftheriadis, K. (2016). «Cosmopolitanism, nationalism, and sexual politics in the European periphery: a multiscalar analysis of gay prides in Thessaloniki, Greece». *International Journal of Politics, Culture & Society* 30, σ. 385-398.
- Ghaziani, A. (2015). «“Gay enclaves face prospect of being passe”: How Assimilation Affects the Spatial Expressions of Sexuality in the United States». *International Journal of Urban & Regional Research*, 39(4), σ. 756-771. DOI 10.1111/1468-2427.12209
- Halberstam, J. (2005). *In a queer time and place: Transgender bodies, subcultural loves*. Νέα Υόρκη: New York University Press.
- Herring, S. (2010). *Another country: Queer anti-urbanism*. Νέα Υόρκη: New York University Press.
- Jackson, P. A. (2011). «Capitalism, LGBT activism, and queer autonomy in Thailand». Στο P. A. Jackson (επιμ.), *Queer Bangkok* (σ. 195-204). Χονγκ Κονγκ: Hong Kong University Press.
- Kulpa, R. και Mizielska, J. (2011). «Introduction: Why

- Study Sexualities in Central and Eastern Europe?». Στο R. Kulpa και J. Mizielinska (επιμ.), *De-centring Western sexualities: Central and Eastern European perspectives*. Λονδίνο: Routledge.
- Lauria, M. και Knopp, L. (1985). «Toward an analysis of the role of gay communities in the urban renaissance». *Urban Geography* 6(2), σ. 152-169. DOI 10.2747/0272-3638.6.2.15
- Lefebvre, H. (1991). *The critique of everyday life*. Νέα Υόρκη: Verso.
- Leung, H.-S. (2008). *Undercurrents: queer culture and postcolonial Hong Kong*. Βανκούβερ: UBC Press.
- Levine, M. P. (1979). «Gay Ghetto». *Journal of Homosexuality* 4(4), σ. 363-377. DOI 10.1300/J082v04n04_04
- Marchia, J. και Sommer, J. M. (2019). «(Re)defining heteronormativity». *Sexualities* 22(3), σ. 267-295. <https://doi.org/10.1177/1363460717741801>
- Marnelakis, G. (2009). «Crossing methods, crossing epistemologies: How to make the research of the city perfectly queer». Στο A. S. Lada (επιμ.), *Teaching gender, diversity and urban space. An intersectional approach between gender studies and spatial disciplines* (σ. 33-52). Ουτρέχτη: Zuidamuihof Drukkerijen.
- Massey, D. (1994). *Space, place, and gender*. Μινεάπολις: University of Minnesota Press.
- Micha, I. και Vaiou, D. (2019). *Alternative takes to the city*. Λονδίνο: ISTE and Wiley.
- Misgav, C. και Johnston, L. (2014). «Dirty dancing: the (non)fluid embodied geographies of a queer nightclub in Tel Aviv». *Social & Cultural Geography* 15(7), σ. 730-746. DOI 10.1080/14649365.2014.916744
- Papanikolaou, D. (2014). «Mapping/Unmapping: The making of queer Athens». Στο M. Cook και J. V. Evans (επιμ.), *Queer cities, queer cultures* (σ. 151-170). Λονδίνο: Bloomsbury.
- Papanikolaou, D. (2018). «Critically queer and haunted: Greek identity, crisscapes and doing queer history in the present». *Journal of Greek Media and Culture* 4(2), σ. 167-186.
- Pile, S. και Thrift, N. (1995). *Mapping the subject: geographies of cultural transformation*. Λονδίνο: Routledge.
- Richardson, D. (2017). «Rethinking Sexual Citizenship». *Sociology* 51(2), σ. 208-24. DOI <https://doi.org/10.1177/0038038515609024>.
- Rubin, G. S. (1998). «Thinking sex: notes for a radical theory of the politics of sexuality». Στο P. Aggleton και R. Parker (επιμ.), *Culture, society and sexuality* (σ. 143-178). Λονδίνο: Routledge.
- Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the closet*. Μπέρκλεϊ, Λος Άντζελες και Λονδίνο: University California Press.
- Sinfield, A. (1996). «Diaspora and hybridity: Queer identities and the ethnicity model». *Textual Practice* 10(2), σ. 271-293. DOI 10.1080/09502369608582247
- Usher, N. και Morrison, E. (2010). «The demise of the gay enclave, communication infrastructure theory, and the transformation of gay public space». Στο C. Pullen και M. Cooper (επιμ.), *LGBT identity and online new media* (σ. 271-287). Λονδίνο: Routledge.
- Yue, A. και Leung, H. H.-S. (2017). «Notes towards the queer Asian city: Singapore and Hong Kong». *Urban Studies* 54(3), σ. 747-764.
- ### Ελληνόγλωσση
- Αβραμοπούλου, Ε. και Χαλκίδου, Α./Χαλκίδης, Π. (επιμ.) (2022α). *Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας. Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Αβραμοπούλου, Ε. και Χαλκίδου, Α./Χαλκίδης, Π. (2022β). «Εισαγωγή. Κριτική θεωρία και σεξουαλικότητα». Στο Ε. Αβραμοπούλου και Α. Χαλκίδου/Π. Χαλκίδης (επιμ.), *Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας. Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις* (σ. 11-47). Αθήνα: Τόπος.
- Αθανασίου, Α. (2007). «Gender Trouble: η φεμινιστική θεωρία και πολιτική μετά την αποδόμηση της ταυτότητας». Στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική* (σ. 189-218). Αθήνα: Εκκρεμές.
- Βαΐου, Ντ. (2000). «Πόλη και πολίτες: Η καθημερινή ζωή και το “δικαίωμα στην πόλη”». Στο Μ. Μοδινός και Η. Ευθυμίου (επιμ.), *Η βιώσιμη πόλη* (σ. 204-216). Αθήνα: Στοχαστής.
- Βαΐου, Ντ. (2009). «Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι. Κατά φύλο καταμερισμοί εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας». Στο Σ. Λαδά (επιμ.), *Μετα-τοπίσεις. Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος* (σ. 39-57). Αθήνα: Futura.
- Βαΐου, Ντ. (2021). *Η αθέατη εργασία των γυναικών στη συγκρότηση της πόλης. Όψεις της Αθήνας μετά τη μεταπολίτευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Βαΐου, Ντ. και Μαντουβάλου, Μ. (2001). «Επιλεκτική αναδρομή στη μελέτη της πόλης “μετά το 1968”». *Σύγχρονα Θέματα* 2, σ. 121-137.
- Βασιλειάδου, Δ. και Γκότση, Γ. (2020). «Κοιτάζοντας πιο κοντά: Η σεξουαλικότητα στην εγχώρια έρευνα και βιβλιογραφία». Στο Δ. Βασιλειάδου και Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Butler, J. (2022). «Γιατί η ιδέα του “φύλου” προκαλεί αντιδράσεις σε όλο τον κόσμο». *Φεμινιστικά* 5. Διαθέσιμο στο: <https://feministika.net/giati-i-idea-toy-fyloy-prokalei-antidraseis/>
- Ζαββού, Α. (2021). «Η φεμινιστική προβληματική της διαθεματικότητας». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 156, σ. 55-86.
- Καλλίτσης, Φ. και Τριάντης, Λ. (2023). «Κουήρ χωρικότητα

- τες και μελέτη της πόλης: Όψεις της καθημερινότητας και της ερωτικής επιθυμίας στην Αθήνα». Στο Α. Καλαντίδης, Μ. Μαντουβάλου, Ε. Μίχα και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Έμφυλες προσεγγίσεις στη μελέτη της πόλης* (σ. 77-104). Αθήνα: νήσος.
- Καμπούρη, Ν., Μαρινούδη, Σ. και Πετράκη, Γ. (επιμ.) (2020). *Φύλο, κράτος πρόνοιας και ανθεκτικότητα στην κρίση*. Αθήνα: νήσος.
- Καντσά, Β. (2023). Η επιστημολογική ορμή της σεξουαλικότητας. *Φεμινιστικά 6*. Διαθέσιμο στο: <https://feministika.net/i-epistimoniki-orgi-tis-sexualikotitas/>
- Καραμπά, Ε. και Λυκουριώτη, Ι. (επιμ.) (2021). *Φεμινιστικές θεωρίες, αισθητικές πρακτικές και παγκοσμιοποιημένες τεχνολογίες*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και Κέντρο Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών στον Δημόσιο Χώρο.
- Λυκογιάννη, Ρ. (2021). *Έμφυλες καθημερινότητες στις γειτονιές της Αθήνας: Το παράδειγμα της γειτονιάς των Πετραλώνων*. Αθήνα: νήσος.
- Λαδά, Σ. (επιμ.) (2009). *Μετα-τοπίσεις. Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*. Αθήνα: Futura.
- Μαρνελάκης, Γ. (2014[2002]). «Ανδρική γκέι κουλτούρα ενάντια στον “ομοφυλόφιλο”. Γεωγραφίες και ιστορίες νοημάτων και πρακτικών». Στο Ντ. Βαΐου, Ρ. Θεοφανίδου, Σ. Καρασιώτου, Ρ. Μαρκαντά, Ε. Ντρούκα, Α. Σαλίχου, Α. Χατζηαθανασίου και Τ. Ψαλλιδάκη (επιμ.), *Στενές επαφές φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου. 7 κείμενα του Γιώργου Μαρνελάκη* (σ. 65-68). Αθήνα: Futura και ΕΜΠ.
- Μαρνελάκης, Γ. (2014[2008]α). «Η επίμονη σωματικότητα της οδού Αθηνάς». Στο Ντ. Βαΐου, Ρ. Θεοφανίδου, Σ. Καρασιώτου, Ρ. Μαρκαντά, Ε. Ντρούκα, Α. Σαλίχου, Α. Χατζηαθανασίου και Τ. Ψαλλιδάκη (επιμ.), *Στενές επαφές φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου. 7 κείμενα του Γιώργου Μαρνελάκη* (σ. 91-93). Αθήνα: Futura και ΕΜΠ.
- Μαρνελάκης, Γ. (2014[2008]β). «Το “δημόσιο σεξ” ως απορρύθμιση της τάξης της πόλης». Στο Ντ. Βαΐου, Ρ. Θεοφανίδου, Σ. Καρασιώτου, Ρ. Μαρκαντά, Ε. Ντρούκα, Α. Σαλίχου, Α. Χατζηαθανασίου και Τ. Ψαλλιδάκη (επιμ.), *Στενές επαφές φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου. 7 κείμενα του Γιώργου Μαρνελάκη* (σ. 87-89). Αθήνα: Futura και ΕΜΠ.
- Παπανικολάου, Δ. (2018). *Κάτι τρέχει με την οικογένεια. Έθνος, πόθος και συγγένεια στην εποχή της κρίσης*. Αθήνα: Πατάκης.
- Πουάρ, Τζ. (2022[2013]). «Ο ομοεθνικισμός ως αρμολόγημα: Μεταδοτικά ταξίδια, συν-αισθηματικές σεξουαλικότητες». Στο Ε. Αβραμοπούλου και Α. Χαλκίδου/Π. Χαλκίδης (επιμ.), *Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας. Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις* (σ. 191-215). Αθήνα: Τόπος.
- Πρεθιάδο, Π. (2022[2008]). «Φαρμακο-πορνογραφική πολιτική: Για μια νέα οικολογία του φύλου». Στο Ε. Αβραμοπούλου και Α. Χαλκίδου/Π. Χαλκίδης (επιμ.),

Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας. Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις (σ. 61-79). Αθήνα: Τόπος.

- Σαμπσά, Λ. (2022[2012]). «Η ανάδυση του άλλου σεξουαλικού πολίτη: Οριενταλισμός και ο εκμοντερνισμός της σεξουαλικότητας». Στο Ε. Αβραμοπούλου και Α. Χαλκίδου/Π. Χαλκίδης (επιμ.), *Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας. Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις* (σ. 217-244). Αθήνα: Τόπος.
- Φέργκιουσον, Ρ. (2022[2008]). «Διοικώντας τη σεξουαλικότητα ή Η βούληση για θεσμικότητα». Στο Ε. Αβραμοπούλου και Α. Χαλκίδου/Π. Χαλκίδης (επιμ.), *Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας. Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις* (σ. 121-134). Αθήνα: Τόπος.
- Φουκώ, Μ. (1982[1978]). *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τ.1, Η δίωξη της γνώσης*. Αθήνα: Ράππα.
- Χέμινγκς, Κ. (2022[2007]). «Τι υπάρχει σε ένα όνομα; Αμφισεξουαλικότητα, διεθνικές σπουδές σεξουαλικότητας και οι δυτικές κληρονομίες της αποικιοκρατίας». Στο Ε. Αβραμοπούλου και Α. Χαλκίδου/Π. Χαλκίδης (επιμ.), *Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας. Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις* (σ. 157-188). Αθήνα: Τόπος.

Σημειώσεις

- 1.Ο αγγλικός όρος intersectionality έχει επιπλέον μεταφραστεί ως διασταυρωτικότητα ή διατομεακότητα.
- 2.Σχετική εδώ είναι και η φεμινιστική έννοια της θεσιακότητας (positionality), δηλαδή το πού στέκεται κάποια/ος σε συνάρτηση με τους πολλαπλούς άξονες που συγκροτούν την υποκειμενικότητα.
- 3.Η ετεροκανονικότητα (heteronormativity) αναφέρεται σε «θεσμούς, δομές κατανόησης και πρακτικούς προσανατολισμούς που εμφανίζουν την ετεροφυλοφιλία ως συνεκτική [...] και προνομιακή, [...] ως απαραίτητη [...] ή ως φυσική κατάσταση [...], ως ιδεώδες ή ηθικό επίτευγμα» (Bertlant και Warner 1998: 309). Όπως όμως γράφουν οι Marchia και Sommer (2019), ο όρος πλέον δεν περιορίζεται στα ζητήματα ετεροφυλοφιλίας/ομοφυλοφιλίας, αλλά συνδέεται με διαφορετικές μορφές αποκλεισμών και καταπίεσης. Εξετάζοντας ένα πλήθος θεωρητικών κειμένων, διακρίνουν τέσσερις εκφάνσεις ετεροκανονικότητας στη βιβλιογραφία και στο δημόσιο λόγο: ετεροσεξιστική (η αρχική της έκφανση), έμφυλη (σε σχέση με τους έμφυλους ρόλους και την πατριαρχία), ηγεμονική (θεσμοί και δομές) και cis-κανονικότητα (αποκλεισμοί και εμποδία για τα τρανς άτομα και non-binary άτομα).
- 4.Αξίζει να αναφέρουμε εδώ την έννοια του ομοεθνικισμού (homonationalism) (Πουάρ 2022[2013]: 200) που αφορά τη «χρήση της “αποδοχής” των γκέι και λεσβιακών υποκειμένων, και της “ανοχής” απέναντι σε αυτά, ως βαρόμετρο για την αξιολόγηση της νομιμότητας και των δυνατοτήτων της εθνικής κυριαρχίας». Επίσης, το ροζ ξέπλυμα (pinkwashing) ως πρακτική ενός κράτους «να συγκαλύπτει ή να αποσπά την προσοχή από τις πολιτικές των διακρίσεων απέναντι σε ορισμένους πληθυσμούς μέσα από τη θορυβώδη διακήρυξη των γκέι δικαιωμάτων για κάποιους/ες λίγους/ες» (στο ίδιο, σ. 200).
- 5.Ανάρτηση στη σελίδα του Άκη Σκέρτσου στο facebook, 15.2.2024, την ημέρα ψήφισης στη Βουλή του νομοσχεδίου για το γάμο και την τεκνοθεσία των ομόφυλων ζευγαριών.